

A polaritással kapcsolatos vita neostrukturálta interpretációja

Geröcs Tamás

A dolgozatban a hidegháború után kirobbant polaritásvitát rekonstruálok. A központi kérdés az volt, hogy hosszú távon milyen szerkezetű világrend követi a szovjet–amerikai hatalmi vetélkedést. Két szélsőséges állítás fogalmazódott meg. A realista gondolkodók szerint az USA hegemoniája a Szovjetunió összeomlásával megerősödött, és a bipoláris rendszert egy egypólusú világrend váltja, amelyben az Egyesült Államok nagyhatalmi szerepét sem katonailag, sem gazdaságilag nem lesz képes egyetlen „ellenhatalom” sem elvitatni. Bár az USA-centrikusságot a liberálisok sem kérdőjelezték meg, de azt állították, hogy a nem állami szereplők súlyának növekedése és a távol-keleti gazdasági nagyhatalmak felemelkedése miatt az unipoláris világrend egy átmeneti periódus, s azt egy sokkal bizonytalanabb többpólusúság (multipolaritás) fogja követni. A realista–liberális vita rekonstrukcióját kiegészítem egy harmadik paradigma, a neomarxista-strukturálta iskola némileg eltérő terminológiájú leírásával.

The objective of this paper is to reformulate the polarity debate in the field of world politics. Although, most of the scholars agree upon the fact that the military might of the United States is unprecedented, disagreement persists over the linkages of the type of structure, distribution of power and the form of stability in the international relations. The discussion on stability has focused on the relative merits of bi-, uni- and multipolar power structures. Neo-realist policy makers described the post-bipolar world as the new belle époque of the United States in which the ultimate winner of the Cold War will dominate world politics with an unprecedented degree of power. On the contrary, liberal neo-institutionalists argued that the unipolar world system was a temporary state after the Cold War. In their understanding the source of power in world politics has changed. New actors, such as civilian and corporate agents emerged and the role of states declined. Besides revisiting the central concepts of the polarity debate I will additionally introduce the perspective of neo-structuralist theory.

* * *

A nemzetközi kapcsolatok elméletében egyre gyakrabban használt fogalom a multipolaritás. A szerzők általában vagy a világgazdaság szerkezetében végbemenő változásokat (például Kína felemelkedését), vagy a nemzetközi politikai intézményrendszerben történő átalakulást (például a

nemzetközi intézmények reformját) értik alatta. A nemzetközi kapcsolatok hatalmi pólusainak a vizsgálata valójában nem új keletű: már a hidegháború éveiben is az érdeklődés középpontjában állt a szovjet–amerikai bipoláris világrend egyensúlyának a kérdése.

A polaritásról folyó vita a hidegháborút, illetve a Szovjetunió szétesését követően robbant ki újra. A *Foreign Affairs* és a diplomáciai szakfolyóirat, a *Current History* hasábjain elsősorban angolszász szerzők vizsgálták az Egyesült Államok szerepének átalakulását és annak következményeként a nemzetközi politikai erőegyensúly megváltozását. Az amerikai szerepfelfogáson túl szóba került a nemzetközi intézmények jövőjének kérdése is. A tanulmányban e vita tanulságait foglalom össze, s azt egészítem ki a nemzetközi kapcsolatok egyik ide vonatkozó – de a polémiában közvetlenül nem képviselt – elméletével, a neostrukturális iskola hatalmi elgondolásával.

Bár a polaritásvita lehangsúlyosabb, legfontosabb fogalmát, a hatalmi erőközpontot leíró „pólust” a szerkezeti mozgásokkal foglalkozó elméletek közül nem mind alkalmazza (például a neostrukturális sem), mégis ugyanazokról a nemzetközi politikai változásokról tesznek fontos megállapítást, amelyekről a vita is szól. Az összevetést ezért nemcsak jogosnak, de a vita kiszélesítésére és a felsorakoztatható érvek gazdagítására is alkalmasnak gondolom. A polaritásvita rekonstrukciójával a magyar külpolitikának a gyorsan változó nemzetközi környezetben való tájékozódását kívánom elősegíteni.

A marxista hagyományra építő neostrukturálisok a polaritás helyett a hegemonia fogalmát használják, és a tőkés világrendszer működése kapcsán hegemoniaciklusokat különböztetnek meg. A liberálisok és a realisták

multipolaritással kapcsolatos elképzelései általában a neostrukturális iskolának az átmenetről szóló elméletében is visszaköszönnek. Sommásan azt mondhatjuk, hogy a szerkezeti mozgást vizsgáló elméletek többsége a mai helyzettel kapcsolatban egyetért abban, hogy az leginkább egy „érett ciklusok” közötti átmeneti periódusnak feleltethető meg.

A neostrukturálisok, a liberális intézményi és a konzervatív realisták egyöntetű véleménye szerint a nemzetközi rendszer egy átmeneti korszakában élünk. A ma zajló változások irányáról legalább háromféle megállapítást lehet tenni:

- az egypólusú hegemonia fog ismét megerősödni, az Egyesült Államok vezetésével;
- a Távol-Keleten felemelkedő Kínának köszönhetően egy bipoláris világrend fog ismét kialakulni;
- az Egyesült Államok szerepének halványulását sem Kína, sem más felemelkedő nagyhatalom nem lesz képes ellensúlyozni, vagyis egy tartósan többpólusú, kiszámíthatatlan állapot van kialakulóban.

E harmadik, bizonytalan állapot leírására szolgál a multipolaritás fogalma. Maga az érvelés nem szükségképpen fogja fel anarchikusnak a világrendszert. Például neves liberális közgondolkodók szerint a legstabilabb állapotnak tekinthető 19. századi „százéves béke” éppen egy ilyen, tartósan multipoláris rendszerre épült. A neostrukturális hagyomány szerint a globális tőkefelhalmozás számára a legkedvesebb szerkezeti

állapot a hegemonia aranykora – vagyis a modern világrendszer stabilitását ők az unipolaritással azonosítják. A felfogásuk közel áll a realistáké közül például a Henry Kissinger legutóbbi könyvében¹ megjelent téziszhez, amely szerint a multipoláris világrend egy kiszámíthatatlan „új középkort” fog eredményezni.

A neostrukturalista világrendszer-elmélet

A különböző elméletekben a nemzetközi rendszer szerkezetével kapcsolatosan megjelenő elképzelések meglehetősen eltérőek. Az egyik legeredetibb megközelítést a hetvenes években felemelkedő neostrukturalista (azaz a neomarxista – függőségi elméleteket alkotó – iskolából kinövő) világrendszer-elmélet (*world-system theory*) jelenti. Módszertani alapvetése értelmében a nemzetközi rendszer működését egy összefüggő zárt egészként írta le, amelynek szereplői az egymással kölcsönösen meghatározott függő viszonyban alakítják annak fejlődését. A világrendszer-elmélet teoretikusai a strukturalista/dependencia iskolai elképzeléshez társítottak egy történeti megközelítést is, amelyben a modern tőkés világrend kialakulását, történetének hullámait és a beleágyazott szereplők (például az államok) mozgástörvényeit írták le.²

A hetvenes évek új baloldala számára az ideológiai kihívást a Szovjetunió szerepének az újraértelmezése jelentette, hiszen a Harmadik Internacionálé megal-

kulása (1919) óta a klasszikus baloldali elképzelés szerint a kommunista Szovjetunió volt a letéteményese a tőkés világrendszer meghaladásának és a szocialista termelési és társadalmi viszonyok megalapozásának. A hidegháborús korszakban a baloldali világképben is a két tömb egymás mellett élése, egymással való versengő fejlődése jelentette a nemzetközi rendszer „dialektikus” viszonyát, a nemzetközi kapcsolatok nyelvén szólva: a bipolaritást. A neomarxisták az évtized közepén szakítottak először az „utolérés” (illetve akkor már csak „felzárkózás”) elképzelésével, miután kimutatták, hogy a világrendszer fejlődésében nem következett be az a szerves szétválás, amit a szovjet hatalom hirdetett, és a bipoláris világrend lebontását követő időszak (a hidegháborús győzelmével létrejövő) pólus nélküli szocialista világ nevében képviselt.

Az újmarxisták attól kezdve a világrendszer fejlődését nem párhuzamos történetek (egymás mellett élés) formájában képzelték el, hanem egy vertikálisan integrált globális rendszerként. Elemzési keretüket ezért nem a szocialista–kapitalista (bipoláris) dichotómiával, hanem a centrum–periféria (hierarchikus) viszonyával határozták meg, azaz lényegében szakítottak a hidegháborús világrend kétpólusúságának a tézisével.³

A világrendszer-elmélet teoretikusai a polaritásvitába közvetlenül sosem kapcsolódtak be, hiszen a rendszer egészének szerkezeti vizsgálatához nem használták a nemzetközi kapcsolatok elméletéből ismert „pólus” kifejezést. Közvetve mégis

fontos megállapításokat tettek a nemzetközi rendszer szerkezeti mozgásairól, így elméletüket érdemes hozzákapcsolni a cikkben tárgyalt témához. A pólus fogalom helyett Polányi Károly leírásából indultak ki, amihez a nemzetközi rendszerbe átültethető (eredetileg Antonio Gramscitól származó) hegemonia fogalmát használták.⁴ E világrendszer-modellben a hidegháború újraértelmezéséhez a szuperhatalmak politikai, diplomáciai lehetőségeinek értelmezését el kellett választani a modern tőkés világrendszer gazdaságát meghatározó tőkefelhalmozás elméletétől.

A Polányi által bemutatott brit hegemonia kialakulását és bukását vette elemzése alapjául Beverly Silver és Giovanni Arrighi a hosszú 19. századi *Pax Britannica* és a rövid 20. századi *Pax Americana* életpályáinak az összehasonlításakor.⁵ Elméletük szerint a kapitalista társadalmi viszonyok felemelkedésének 500 éves történetét a tőkefelhalmozáshoz kapcsolódó ciklusok (*systemic cycles of accumulation*) szakaszolják. A felhalmozás korszakainak a határait azok a technológiai változások jelölik ki, amelyek egy-egy hatalmi központ (nem feltétlenül nemzetállam) mozgásterét – akár a hegemoniára való törekvés⁶ is – befolyásolják.

E dialektikus fejlődési küzdelemből került ki a 19. századra vezető hatalomként az Egyesült Királyság, és jött létre az az első, valóban globális hatalom, amely a saját érdekei szerint volt képes a nemzetközi rendszer egészének a formálására. (Például ennek részeként szervezte meg a nemzetközi munkamegosztást.) A brit

hegemonia először a nemzetközi kereskedelemben szerzett előnyök formájában, majd az ipari forradalom idejének termelési változásaiban, végül – a század utolsó évtizedeiben – a nemzetközi tőke (hitel és működő tőke) globális irányításában öltött testet.

A neostrukturálisok egy adott korszak átalakulását a hegemon válságának tartják, és a világrendszer-elméletekben kétféleképpen, egy exogén és egy endogén tényezővel magyarázzák. Az előbbi szerint a tőkefelhalmozásban kialakuló verseny következtében új erőközpontok emelkednek fel, amelyek egy idő után képessé válnak mind a technológiai, mind pedig a szükséges intézményi adaptációra, ami a hegemon számára kihívást jelent. A válság utolsó szakasza a nemzetközi verseny kiéleződése, amit a marxisták imperialista küzdelemként értelmeznek.

A hegemon ebben a szakaszban elveszíti a termelés és a kereskedelem megszervezése terén addig élvezett előnyét,⁷ viszont a nemzetközi tőkeexporton és az azzal járó pénzügyi specializáción keresztül képes egy új aranykort nyitni, amely egy rövid ideig még fenntartja a dominanciáját a nemzetközi struktúrában. A világrendszer-elmélet szerint e rövid pénzügyi periódus a hegemon aranykora (*belle époque*): ez mind a Brit Birodalomnak az 1870-es évektől az első világháborúig terjedő időszakában, mind pedig az amerikai hegemonia 1980-as évekbeli, tehát a hidegháború végén, sőt azt követően is kimutatható volt. A *belle époque* egy túltermelési és

profitválsággal kezdődik, amit a pénzügyi szabályozás megváltozása és az államok közötti katonai versengés fokozódása követ. Arrighi szerint a 20. században az amerikai hegemonia aranykora a Clinton-éra volt, amikor az Egyesült Államok képessé vált arra, hogy a nemzetközi pénzügyi intézményrendszeren keresztül a világ bármely pontját elérje a tőkeexportja számára.⁸ A brit példából Arrighi azt a következtetést is levonja, hogy a *belle epoque* csak egy átmeneti időszak, amelyet egy világgazdasági (pénzügyi) válság zár le. Akkor ugyanis az aktuális hegemon lényegében feléli a gazdasági erőforrásait, tartalékai lepadnak, és mind pénzügyi, mind kereskedelmi értelemben legyengül. Ennek pedig az egyik következménye a közte és a többi nagyhatalom között kialakuló versenyhelyzetnek a fokozódása, ami akár katonai küzdelemig is fajulhat.

A világrendszer-iskola mindebből azt a napjainkra vonatkoztatható következtetést vonja le, hogy a nyugati társadalmakat ért terrortámadásokkal egy ilyen új „záró” szakaszba lépett a nemzetközi politikai rendszer.

A hegemonia liberális értelmezése

A nemzetközi rendszer történeti korcsolását nem csak a világrendszer-elméletben alkalmazzák. Fareed Zakaria, aki a nemzetközi kapcsolatok liberális intézményi iskolájának a képviselője, abból a tézistől indul ki, hogy a hidegháborút követően csak lassan halványult el az amerikai dominancia. Publikációiban

arra keresi a választ, hogy ennek a dominanciacsökkenésnek hosszú távon milyen hatásai lehetnek a nemzetközi rendszer fejlődésére.⁹ A világrendszer-elmélet híveivel szemben Zakaria inkább a *Pax Britannica* és a *Pax Americana* közötti különbségeket hangsúlyozza. Szerinte a britek 19. századi visszaszorulásának a forгатókönyvét az Egyesült Államok nem fogja követni. E véleménye alátámasztása érdekében egy lényeges különbségre hívja fel a figyelmet: az Egyesült Királyság valójában már a 19. század közepére elveszítette a gazdasági fölényét, és éppen az Egyesült Államokkal (de részben Németországgal és Japánnal) szemben. Pusztán a „felvilágosult” külpolitikájának volt köszönhető, hogy ennek ellenére még évtizedekig a nemzetközi kapcsolatok legbefolyásosabb szereplője maradt.

A briteknek a világgazdaság egészéből való részesedése soha sem bírt olyan súllyal, mint a második világháború után az Egyesült Államoké. Habár a Brit Birodalom aranykorában a világ jövedelmének közel a harmadát termelték meg annak határain belül, ezt a gazdaságtörténészek – köztük Paul Kennedy is – az első ipari forradalom átmeneti hatásának tudják be.¹⁰ Zakaria éppen Kennedynak erre a véleményére épít, amikor – a vizsgált időszakot 100 évre tágítva – kimutatja, hogy a birodalom szigetországi részéből a világ jövedelmének átlagosan legfeljebb a 3-4 százaléka került ki. Az Egyesült Államok esetében ez az arányszám viszont jóval nagyobb, hiszen például a háborút követő évtizedekben a világ jövedelmének 50 százalékát érte

el,¹¹ és mai volumenét is 25-30 százalék között becsülik. Zakaria szerint tehát a brit gazdaság súlyvesztésének az ütemét az USA-é egyelőre nem követi, ráadásul a külpolitikai orientációban sem találni analógiákat.¹²

Zakaria az egyik írásában kísérletet tesz arra, hogy a hegemon válságának kérdését összekapcsolja a polaritás „problémájával”. Azt állítja, hogy multipolaritásról csupán a 20. század elején lehetett beszélni, míg a század végén, illetve a 21. század elején már nem, hiszen az említett gazdasági érvek az USA erejének a fennmaradását bizonyítják. A liberális szerző következtetése ugyanakkor nem áll olyan távol például Arrighi jóslatától, hiszen az USA-centrikus unipoláris világrend halványulásával szerinte is egy olyan nemzetközi helyzet fog kialakulni, amelyben a többi nagyhatalom közti versenyhelyzet kiéleződése (*the rise of the rest*) várható. A különbség inkább a politikai következtetések terén ragadható meg: Zakaria fő üzenete ugyanis az, hogy akármilyen sebességgel zajlik is majd a nemzetközi rendszer átalakulása, az Egyesült Államok abban hosszú ideig megkerülhetetlen szerepet fog játszani.

A polaritásvita a hidegháborút követően

Nemcsak a nemzetközi kapcsolatok tudományág teoretikusai vitatkoztak a világrendszer szerkezetéről, hanem a külpolitika formálói is. Mint arról a dolgozat elején szó volt, a polaritásvita több periódusát különböztethetjük meg. Először

az Egyesült Államok és a Szovjetunió versengésének a kérdését elemezték a bipoláris világhatalmi egyensúly kapcsán. A téma újratárgyalására a hidegháborút követően került sor, amikor is elsősorban az Egyesült Államok döntéshozói kényszerültek arra, hogy új elméleti keretbe helyezték a nemzetközi politika megváltozott körülményeit. A kérdéssel kapcsolatos legújabb polémiát pedig az amerikai Nemzeti Hírszerzési Tanács (*National Intelligence Council*, NIC) 2008-as tanulmánya¹³ váltotta ki. A nemzetbiztonsági szakemberek a multipolaritás elméletéhez nyúltak vissza. Feltételezésük szerint Kína gazdasági felemelkedését hamarosan politikai erőegyensúly-eltolódás követheti. Ráadásul a NIC jóslata túlmutatott a „kínai kérdésen”, hiszen azt írták, hogy egyre több regionális hatalmi központ fog világszerte megerősödni. A szerzők a nemzetközi politikai rendszer átalakulásának a részeként tekintettek az államok döntéshozatali szerepének a csökkenésére, és az új típusú aktorok megjelenésére. A tanulmány írói szerint a hidegháború utáni unipoláris világnál sokkal instabilabb rendszerre kell felkészülni, és ez biztonságpolitikailag kihívást jelenthet valamennyi ország számára.

A NIC tanulmánya nem maradt visszhang nélkül. A *Current History* nevű amerikai szakfolyóirat 2009. novemberi számában a nemzetközi kapcsolatok liberális és konzervatív szakértői egyaránt reagáltak rá. A NIC-tanulmánytól eltérő álláspontot először Barry Posen fogalmazott meg, aki a multipolaritás kockázatait elemezte.¹⁴ Szerinte a hidegháborút követő

szerkezetváltás nem vezet instabilitáshoz, főleg a hidegháborús korszakkal való összehasonlításban. A bipoláris világregend ugyanis törekenyebb volt, hiszen katonai versengés jellemezte. A multipolaritás Posen szerint abban áll, hogy a gazdasági rendszerekben zajló átalakulás miatt a hagyományos hatalmi struktúrák felbomlanak (*diffusion of power*). Bár biztonságpolitikai szempontból mindez okozhat kihívást, de az átalakulás az egyensúly felé tart. A szerző úgy véli, a jövőben a gazdasági és hatalmi „képességek” egyenletesebben fognak megoszlanı (*distribution of capabilities*), vagyis a hierarchikus rendszer demokratizálódik. Posen ezzel a tézisével Zakaria érveit vette elő, hiszen a legstabilabb politikai rendszernek mindketten a többpólusú világot tekintik. Barry Posen maga is hivatkozik a 19. századi „százéves békére”. Azt állítja, a multipolaritás egyensúlyi állapotával szemben az uni- vagy a bipoláris struktúrákban a kiemelkedő hatalmi erőközpontok a valós gazdasági (vagy éppen katonai) erejüknél aránytalanul nagyobb befolyásra tudnak szert tenni, ezáltal pedig a nemzetközi rendszer békéjét veszélyeztethetik.

A világgazdaság többpólusúságának a nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatására Posen szerint a kiegyenlítési folyamat (*relative equal distribution of power*) jellemző. E szerint a nagyhatalmakat visszatartja a politikai provokációtól az, hogy a gazdasági erejük hosszú távon a kiegyenlítődés felé tart. A többségük ezért inkább defenzívából fogja ápolni a külkapcsolatait. A szerző ezt

nevezi „defenzív dominanciának”. Ennek lényeges eleme, hogy nagy háború megvívásában már egyik nagyhatalom sem érdekelt.

Veszélyt szerinte legfeljebb azok a „gyenge” államok jelenthetnek, amelyek a kiegyenlítési folyamat veszteséivé válhatnak. Elképzelhető ugyanis, hogy a folyamat során bizonyos államok szétesnek. Posen példaként Pakisztánt említi, amelynek biztonságpolitikai stabilitását részben éppen a hidegháborús logika garantálta – konkrétan a pakisztáni hadsereg amerikai támogatása, amelynek egyik leghíresebb szószólója Henry Kissinger külügyminiszter volt.¹⁵ A hidegháború végével megváltozott ez a logika: a pakisztáni hadsereg szerepe leértékelődött (bár teljesen nem szűnt meg), és új szereplők – civilek, üzletemberek, sőt fanatikus hitszónokok – jelentek meg az ország belpolitikájában (habár a hatásuk nem mindig állt meg Pakisztán határainál). Az átalakulás eredményeként a belső hatalmi szerkezet megbomlott, és jelenleg majdnem átláthatatlan a belpolitikai helyzet.

Posen Pakisztán esetét általános érvényűnek tartja. A nemzetközi rendszer logikájának a megváltozása szerinte néhány állam számára súlyos belső feszültséget, szélsőséges esetben pedig akár az ország felbomlását is eredményezheti. Az effajta nyomás alá kerülő államok nem feltétlenül a defenzív dominancia *status quó*ójának a fennmaradásában érdekeltek. A belső viszonyaikból könnyen kinőhetnek azok a veszélyek, amelyek a nemzetközi rendszer egészét fenyegethetik.

Posen jóslata ugyanakkor távol áll a nemzetközi rendszer szétesését, anarchikus viszonyok kialakulását vizionáló leírásoktól. Szerinte a defenzív dominanciájú államok arra fognak törekedni, hogy együttesen kontroll alatt tartsák az ilyen esetleges gócpontokat.

Ha a polaritásvita képzeletbeli skáláján akarjuk elhelyezni Barry Posen liberális érveit, akkor a „stabil multipolaritás” tekinthető az egyik végpontnak. A skála másik végén az úgynevezett neomedievalista vagy „új középkor”-elmélet található, amely a multipolaritás fokozódásából a nemzetközi rendszer szétesését vezeti le. (Az elméletről a következő fejezetben lesz részletesebben szó.) Köztes pontokat jelentenek a neostrukturális és a realisták. A neomarxista Samir Amin például Posenhez hasonlóan egy defenzív dominancia bekövetkezését látja a legvalószínűbb forgatókönyvnek. Szerinte a nemzetközi rendszer fennmarad ebben az állapotában, de a Posen által leírt feszültségek nem sporadikusan, hanem koncentráltan fognak jelentkezni. Amin mindebből azt vetíti előre, hogy új törések jelennek meg a nemzetközi közösségen belül, amely elsősorban az északi fejlett és a déli fejlődő államok között élezheti ki a konfliktust, akár háborús összetűzésig.¹⁶

A realista iskola képviselőinek a nézete viszont erősen különbözik a neostrukturális és a liberális intézményi megközelítéstől. Ők ugyanis nem fogadják el a multipolaritás tézisét, hanem az amerikai hegemonia fennmaradásából indulnak ki. Legfontosabb szerzőik

szerint egy tartósan egyközpontú államközi rendszer kiépülése zajlik. A vitában a konzervatív álláspontot képviselő Charles Krauthammer baloldali értelmiségiekkel szállt szembe,¹⁷ akik szerint az Egyesült Államok a hanyatlás korszakába lépett, és bár korábban úgy tűnt, hogy a Szovjetunió összeomlásával a hatalmi rivalizálásnak vége, a világ elsőbbségért folyó nagy csatát azonban valójában egyik fél sem nyerte meg. (Erről lásd például Arrighi nézeteit.)

Érdekes, hogy nem mindegyik konzervatív tudós fogalmazott meg olyan éles álláspontot, mint Krauthammer. Samuel Huntington például hosszú távra vonatkozóan nem zárta ki a multipoláris rendszer kialakulásának a lehetőségét, bár – mint hangsúlyozta – a nemzetközi kapcsolatokon belül egyelőre kétségtelen az amerikai dominancia. Huntington az úgynevezett „uni-multipolaritás” fogalommal írta le, hogy bár az Egyesült Államoknak a legfontosabb nemzetközi kérdésekben továbbra is vétőjoga van, egymaga már nem képes irányítani a világot.¹⁸

A civilizációk összecsapásának tézisééről elhíresült Samuel Huntington problémafelvetéséhez nagyon hasonló kérdést fogalmaz meg a realista hagyomány talán legkonzekvensebb képviselője, a már említett Henry Kissinger. A volt külügyminiszter több műve magyarul is olvasható.¹⁹ Legutóbbi könyvében, melynek címe *Világrend*, azt állítja, hogy a 300 éves vesztfáliai államközi rendszer szétesésben van. Posen álláspontjával annyiban rokonítható Kissingeré, hogy szerinte

is a világrendszer perifériáján, főleg a globális délen veszik át terrorszervezetek az államok helyét, és ennek rendszerszintű okai vannak.

Kissinger szerint a vesztfáliai államközi rendszer mozgatórugója a hatalmi egyensúly (*balance of power*), amely úgy tudja integrálni az egyes államokat, hogy azok egyszerre képesek a kereskedelmi kapcsolataik bővítésére és a világbéke fenntartására. Ez egy Európában kialakult egyensúlyi mechanizmus, amely az európai, illetve amerikai központi világrend hanyatlásával megbomlik, és a világ békéjét terrorszervezetek kezdik veszélyeztetni. Bár Kissinger álláspontja a polarításvitában annyiban köztesnek számít, hogy ő sem osztja teljesen Krauthammer unipolarista tézisét, sőt néhány megállapítása a neomedievalizmus apokaliptikus víziójához van közel. Érvelése mégis a realista hagyomány része, mert az amerikai kormányok erőteljesebb fellépését sürgeti. Szerinte az Egyesült Államoknak morális kötelessége és érdeke, hogy kihasználja a katonai erőfölényét, és beavatkozzon a vesztfáliai rendszer felbomlása miatt keletkező válságzónákban. Egy olyan, amerikai vezetésű nemzetközi rendszert látna szívesen, amelyet a világrendszer-elméletek újabb generációjából Christopher Chase-Dunn és Salvatore Babones „új világbirodalomnak” hív.²⁰

Összességében tehát a konzervatív tábor sem egységes a szerkezetváltással kapcsolatban. Amiben általában egyetért Huntington, Kissinger és Krauthammer, az az USA proaktív

szerepének a szükségessége. Kissingerrel és Huntingtonnal ellentétben, Krauthammer az Egyesült Államok visszaszorulását nem látja drámai mértékűnek. Szerinte a Szovjetunió összeomlásával nem egy többpólusú világrend vette kezdetét, hanem éppen ellenkezőleg: az Egyesült Államok vált egyre több kérdésben megkerülhetetlen szereplővé. Krauthammer szerint az államközi rendszerben zajló mozgásokat már nem elsősorban a fejlett államok közötti folyamatok határozzák meg, hanem a világrend stabilitását „alulról” fenyegetik olyan kis periférikus országok, amelyek korábban sosem jelentettek biztonságpolitikai kihívást. A nagyhatalmi rivalizálás megszűnésével épp ezért megerősödött az Egyesült Államok politikai primátusa. Az érvelés szerint a tömegpusztító fegyverek elterjedése miatt vált lehetségessé, hogy kis és jelentéktelen országok politikusai képesek megzavarni a nemzetközi közösséget. Mindez ugyanakkor nem az amerikai politikai-gazdasági rezsim elsőbbségét ássa alá, hanem éppen azt értékeli fel, hiszen nincs még egy olyan erős szuverén állam, amely képes lenne kezelni ezeket az új típusú kihívásokat.

Krauthammer szerint a világrendszer mind erőteljesebben egyetlen politikai központ, az USA köré szerveződik, ami valamennyi globális területen, így a kultúrában, a diplomáciában, sőt a nyelvi kapcsolatokban is érezhető. Kína, amely jelentősen kiemelkedik a feltörekvő országok közül, azért nem jelent valós gazdasági fenyegetést egyelőre, mert a

növekedése a korábbi alacsony fejlettségi fokából és az óriási méretéből, nem pedig a technológiai fejlettségéből vagy a pénzügyi erejéből adódik.²¹ Krauthammer emellett katonai értelemben precedens nélkülinek írja le az USA erejét: szerinte azt össze sem lehet hasonlítani a brit központú (19. századi) renddel.²²

A konzervatív elméletalkotó szerint a katonai primátus lehetőséget teremt Washington számára, hogy új biztonságpolitikai doktrínát fogalmazzon meg, amelyben megerősítheti a saját vezető szerepét, és megalapozhatja az unipoláris világrend stabilitását. Kritikusai szerint Krauthammer az unipoláris világrendet az amerikai külpolitikának a George W. Bush idején alkalmazott unilaterális viselkedésével azonosítja.

A nemzeti érdekek egyoldalú meghatározottságának a veszélyeire figyelmezteti Krauthammert Stephen Brooks és William Wohlforth a *Current History*-ben megjelent választmányukban.²³ Abban igazat adnak neki, hogy szerintük sincs szó az unipoláris világrend gyors felbomlásáról. A szerzőpáros azonban sokkal analitikusabban definiálja a multipolaritást, amely alatt nem elsősorban az USA multilaterális diplomáciáját értik, hanem a „nemzetközi rendszert meghatározó három vagy még több kiegyenlített súlyú nagyhatalom együttes működését”. Brooks és Wohlforth szétválasztja a katonai értelemben vett hegemoniát a gazdaságitól. Szerintük az előbbire igazak Krauthammer megállapításai, viszont „az elmúlt két évtizedben a nemzetközi gazdasági rendszer

belül fokozódtak az interdependens és komplex kapcsolatok, ezért az Egyesült Államok érdeke, hogy multilaterális alapon formálja át a nemzetközi rendszer politikai architektúráját”. Brooks és Wohlforth lényegében ezt nevezi multilateralizmusnak, és az szerintük nem is az amerikai liberális hagyományban gyökerezik, hanem George Kennan realista gondolkodásából származik.

A kölcsönös függőségek és a polaritásnélküliség (új középkor)

Az interdependencia koncepciója szerint a hegemoniát éppen az különbözteti meg a nyílt dominanciától, hogy a vezető hatalom úgy képes a saját érdekei szerint formálni a nemzetközi rendszert, hogy közben maga is részese az azt átszövő függőségi viszonyoknak. Mint a tanulmány elején már arról szó volt, az interdependencia tézise a világrendszer-elméletek keretében bukkant fel. De nem kizárólag a neostrukturális hagyomány hívja fel a figyelmet az országok egymástól való függőségére: az interdependencia tézisének megtalálható a párhuzama a liberális iskola leírásaiban is.

Richard Haass például azt a kérdést vetette fel a polaritásvitában, hogy az amerikai hegemoniát követő átalakulás során mennyiben maradnak fenn az államok hatalmi monopóliumai. A kilencvenes években divatos hálózatelméletekre támaszkodva Haass ugyanis azt igyekezett bizonyítani, hogy a hidegháborút követő évtizedekben egy sokkal bonyolultabb

nemzetközi hálózati rendszer kezdett kialakulni, amelyben az államok lényegében elveszítették az előző évszázadokban kivívott szerepüket. Emiatt nem is érdemes a nemzetközi rendszerben erőközpontokat, pólusokat keresni (*the Age of Nonpolarity*). Haass szerint nem az a kérdés, hogy multipolárisá válik-e a világ, hanem hogy vannak-e még az erőszak monopolizációjára képes, jól meghatározható hatalmi központok. Elképzelhető ugyanis, hogy az interdependens viszonyok olyan bonyolulttá válnak a jövőben, hogy már nem lesz értelme polaritásról beszélni. Haass szerint egyre több jel utal arra, hogy a nagyhatalmak konszenzusát élvező multilaterális fellépés hiányában a világ egy új középkornak nevezhető állapotba, amolyan globális anarchiába fog sülyedni. Ő ezt polaritásnélküliségnek (*nonpolarity*) nevezi.

Ebben a polaritásnélküliségben nincs egyensúlyi állapot, mivel nem egyértelműek az erőviszonyok. A hatalom forrása megváltozik, mert az államokon kívül egyre több más minőségű szereplő is képes lesz arra, hogy a hatalom hordozójává váljon. Haass megkísérli e szereplők csoportosítását, ám a sokféleségük miatt az a rendezőelv, amely szerint az államok korábban meg tudták határozni az egymáshoz fűződő viszonyaikat, szinte teljesen elvész. Haass „új középkorában” ezek a viszonyok pillanatnyi együttállások függvényévé válnak, ezért a klaszszikus diplomáciai eszközök elveszítik a jelentőségüket, és a helyüket rövid életű *ad hoc* szövetségek veszik át.

Haass elmélete sokban hasonlít a már említett neostrukturalista iskoláéra. Két területen figyelhető meg leginkább a párhuzam. Egyrészt a „nonpolaritás” egybecseng azzal, amit Arrighi a hegemonia válságának nevez. Másrészt a világrendszer-elméletben is komoly hangsúlyt kapnak a nem állami szereplők (például a vállalatok vagy a különböző társadalmi csoportok). Haass ugyanakkor a neostrukturalistáknál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a nemzetközi erők nem állami jellegének, amely szerinte az államközi rendszer túlhaladásának (az új középkornak) az irányába²⁴ mutat.

A neomedievalista elmélet tehát csak első ránézésre rokonítható a neomarxista leírással, valójában azonban nem az amerikai hegemonia hanyatlásából, hanem a technológiai korszakváltásból indul ki.²⁵ Azt állítja, hogy a technológiai fejlődés lehetővé teszi a határok átjárhatóságát, mégpedig úgy, hogy azt a vesztfáliai nemzetállamok már egyre kevésbé tudják az ellenőrzésük alatt tartani. Ennek Haass szerint pozitív hozadékai is vannak, hiszen valójában a gazdasági integráció nem áll le, sőt a tényezők – áruk, szolgáltatások, emberek, valamint az információ és a tudás – korlátlan áramlásával egyre fokozódik. Pesszimizmusra adhat viszont okot, hogy a rendszerben megjelenő egyre többféle hatalmi szereplő a kiszámíthatatlan (random) mozgásokat erősíti. Erre példaként hozhatnánk fel a legújabb kori népvándorlásokat, például az Európát érintő 2015-ös migrációs hullámot és annak a schengeni határvédelemre gyakorolt hatását. Haass a

jóslata pesszimizmusát azzal oldja, hogy bevezeti az „irányított nonpolaritás” (*concerted nonpolarity*) koncepcióját, amelyet szerinte a közpolitikákkal lehetne kialakítani – közülük is elsősorban az energiapazarlás és a fegyverkezés felszámolásával.²⁶

A struktúra és az ágencia kérdése a vitában

A nemzetközi rendszert mozgató intézményekkel kapcsolatban más és más szereplőkre helyezik a hangsúlyt az egyes elméletek. A neostrukturálisokat leszámítva gyakorlatilag valamennyi iskola az államot tekinti az elsődleges szereplőnek. A liberálisok az állam mellé – általában másodsorba – főleg nem állami szereplőket (például nemzetközi szervezeteket, vállalatokat, NGO-kat vagy akár terrorista hálózatokat) sorolnak.

A neomarxista hagyomány nagyon szigorúan kezeli a struktúra–ágencia kérdését, és ideológiai alapvetés számára, hogy kit tekintsen a „történelem alakítójának”. Az ő megközelítésükben az ágens általában egy történelmi osztályt jelent; a nemzetközi felépítmény minden más szereplője (például az államok vagy a vállalatok) csupán e csoportok eszközeként kapnak jelentőséget.

A realisták szerint az állam önálló cselekvőképesége a legerősebb. Charles Krauthammer például az állami politikát irányító személyekre, pártokra helyezi a hangsúlyt. Szerinte azok képesek a nemzetközi intézményeket a saját jól

(vagy éppen rosszul) felfogott érdekeik mentén alakítani. Lényegében ez az államközpontúság teszi Krauthammer és társai számára lehetségessé, hogy egybeomossák az unipolaritást az unilaterális, a multipolaritást pedig a multilaterális intézkedésekkel.

A nemzetközi rendszer struktúrájának problémáját a liberális iskola képviselői közül Erik Gartzke elemzi.²⁷ Ő az intézményi megközelítés híve, és azt vezeti le, hogy a nemzetközi rendszer tartóssága az amerikai dominanciával létrehozott nemzetközi intézmények stabilitásától függ majd akkor is, amikor már nem érvényesül az Egyesült Államok elsősége. Gartzke tehát a stabilitás örökségét azokban a nemzetközi intézményekben látja, amelyeket még az amerikai érdekek hoztak létre, és jó eséllyel túlélhetik az USA hegemoniáját. Gartzke szerint az Egyesült Államoknak is a nemzetközi stabilitás az érdeke, ezért szükséges, hogy fenntartsa és menedzselje ezt a nemzetközi intézményrendszert, amelynek a keretei között várhatóan egy új hegemon fog kialakulni.

Következtetés

A tanulmányban a nemzetközi kapcsolatok elméletén belüli nézetkülönbségek egyik legmeghatározóbbikát, a polaritásvitát rekonstruáltam. A polaritásvita több korszakra osztható: a hidegháború idején a szovjet–amerikai bipoláris rendszer működését elemezték a külkapcsolatok elméletével foglalkozó szakemberek; a Szovjetunió felbomlása

után az Egyesült Államok szerepét és a világrendszer szerkezetének a fejlődését vették görcső alá.

A vita rekonstruálásával több célom is volt. Egyrészt igyekeztem közelebb vinni az olvasót a nemzetközi rendszerben ma is dinamikusan zajló változások megértéséhez. Mivel nem egzakt folyamatokról van szó, egy eszmetörténeti hagyományba illeszkedő vitasorozat elemzésével kívántam bemutatni, hogy melyik elméleti háttérből milyen jellegű következtetést lehet levonni a nemzetközi rendszer működésével kapcsolatban. A polaritásvitát ezért egy szélesebb eszmetörténeti keretbe helyeztem, és megismertettem olyan szereplők nézeteit is, amelyek bár közvetlenül nem kapcsolódtak a vitához, az elméleteik közvetve mégis érintették a vita témáját. A tanulmányban elsősorban a marxista hagyományból kinövő neostrukturális iskolának a hegemoniával és a kölcsönös függőségekkel kapcsolatos koncepcióját vetettem össze az liberális intézményi, illetve a konzervatív realista iskola érveivel. Másrészt e tanulmánnyal nem titkolt célom, hogy a magyar külkapcsolatok irányítói számára is összefoglalót adjak a nemzetközi rendszer változásait leíró elméletekről.

Tanulmányom kiindulópontja, hogy a 19. századra kialakult modern államközi rendszer szerkezete dinamikus mozgások révén fejlődött ki, ezért indokolt a hatalom szerkezetével kapcsolatos kérdéseket is történeti, sőt eszmetörténeti keretben értelmezni. A nemzetközi rendszer változásait a különböző elméletek történelmi korszakokra bontják. A jelenre vonatkozó

leírások többsége a hidegháborút követő időszakra a „posztbipoláris” jelzőt használja. A legtöbbjük a jellegüknél fogva a múlthoz viszonyított változásban méri a jelen adottságait. A posztbipoláris rendszert a nemzetközi kapcsolatok legtöbb elmélete az unipolaritáshoz (vagyis az amerikai hegemonia időszakához) kapcsolja, amelyet egyesek stabil és tartós, mások átmeneti és egyre instabilabb állapotként írnak le.

A fejlődés mozgástörvényeivel kapcsolatban is eltérők a magyarázatok: a neomarxista iskola például azt hangsúlyozza, hogy a tökefelhalmozás logikájának a megváltozásából következnek azok a társadalmi, gazdasági, illetve intézményi átalakulások, amelyek kijelölik a hegemonia korszakhatárait. A liberális érvrendszer szerint a világ hierarchikus felépítménye ellaposodik, azok a hagyományos állami szereplők, amelyek kapcsolata meghatározta egy-egy korszak működésének a logikáját, eltűnnek, és helyüket hálózatba szerveződő, változékony stabilitású intézmények veszik át, amelyek egyszerre jelentenek veszélyt a fennálló társadalmi rendre, ugyanakkor nyújtanak lehetőséget egy demokratikusabb globális civil társadalom megszervezésére.

Az unipolaritás elméletével szemben a többpólusúság hirdetői szerint a nagyhatalmi rivalizálás logikája nem szűnt meg a Szovjetunió összeomlásával, sőt a regionális „kis” hegemonok felemelkedése töredezettebbé, ugyanakkor versengőbbé is tette a nemzetközi kapcsolatokat. A legerősebb regionális hegemon szerepét a már-már globális nagyhatalommá

felövő Kína tölti be. Azok a regionális hatalmak, amelyek viszont a hegemoniára irányuló törekvéseikkel továbbra is a saját szűkebben vett geopolitikai határai közé vannak szorítva – mint például Oroszország, Brazília, Irán vagy éppen India –, egyelőre nem képesek a nemzetközi intézményrendszer átforgalmazására.

Nem egyértelmű tehát, hogy az Egyesült Államok nemzetközi helyét képes lesz-e a közel- vagy a távoli jövőben egy másik (vagy akár több) állam átvenni. Az USA politikai és gazdasági súlyának a viszonylagos csökkenésével párhuzamosan felemelkedő regionális erőközpontok együttese azonban többpólusúvá teszi a nemzetközi rendszer felépítését. Abban sincs egyetértés az elméletalkotók között, hogy egy ilyen többpólusú rendszer békésnek és stabilnak, vagy inkább ingatagnak és konfliktusosnak tekinthető. A világpolitikát alakító nagyhatalmak ma még a nemzetközi intézményrendszer fenntartásában, sőt adott esetben magában a globális *status quo*-ban érdekeltek, annak összeroppanásával ugyanis maguk is mérhetetlen károkat szenvednének el.

Jegyzetek

- 1 Henry Kissinger: *Világrend*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2015.
- 2 A világrendszer-elméletek kialakulásáról lásd: Immanuel Wallerstein: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, 2010; Richard E Lee: „Critiques and Development in World-Systems Analysis”. *The Journal of Philosophical Economics*, Vol. 4. No. 1. (2010). 5–18. o.; Ágh Attila: „*Népek hazája,*

nagyvilág...”. *A világrendszer-elméletek történetéhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988).

- 3 A kelet-közép-európai vonatkozások miatt érdemes megismerni a világrendszer-iskolának a létező szocializmusról alkotott értelmezését. E szerint a szovjet hegemonia alatt fejlődő országok politikai és katonai értelemben elkülönült tábort alkottak ugyan, de mivel kereskedelmi és kulturális kapcsolataikat sosem szakították meg teljesen a fejlett tőkés országokkal, a tőkés világrendszeren való kívüllálásuk sem volt soha tökéletesnek tekinthető. Az akkori viszonyokon belül ezek az országok a félperiféria függőhelyzetében fejlődtek. A világháborút követő erőltetett iparosításukat, a zárt belső piac megteremtésére tett kudarcos kísérletüket a teoretikusok a hasonló félperiferiás helyzetben lévő latin-amerikai, dél-ázsiai és adott esetben afrikai országok importhelyettesítő iparosításához, végső soron a tőkés rendszeren belüli felzárkózási kísérletekhez szokták hasonlítani. Mint arra idehaza Böröcz József már a nyolcvanas évek végén felhívta a figyelmet, a felzárkózási kísérlete az olajárrobbanás és a technológiai változás, majd az adóssághézagok kialakulása miatt lényegében megbukott, illetve a szovjet politikai és a nyugati pénzügyi zónák között átmenetileg kialakult a kettős függőség viszonyrendszere. A témában lásd még: Éber Márk Áron, Gagy Ágnes, Geröcs Tamás, Jelinek Csaba és Pinkasz András: „1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához”. *Fordulat*, No. 21. (2014).
- 4 Karl Polányi: *The Great Transformation*. Boston, MA: Beacon Press, 2001. A hegemoniáról szóló klasszikus tézis Antonio Gramsci olasz marxista filozófustól származik, és eredeti kontextusában az értelmiségre, vagyis egy osztályra vonatkozott. Lásd erről: Robert W. Cox: „Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method, Millennium”. *Millennium. Journal of International Studies*, Vol. 12. No. 6. (1983). 162–175. o.
- 5 A „hosszú tizenkilencedik század” fogalma Eric Hobsbawmtól származik, Arrighi Amerika kapcsán „hosszú huszadik századról” is beszél. Giovanni Arrighi: *The Long Twentieth*

- Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. New York: Verso, 1994.
- 6 Arrighi a folyamatot a 15. századi genovai kereskedelmi hatalomig vezeti vissza, amelynek saját államapparátusa nem volt ugyan, de az ibériai királyságokkal szimbiozisban élt. A Hét Egyesült Holland Tartomány Köztársaságában testesült meg először a kereskedelmi és politikai központ szintézise, amikor is a felhalmozás újabb kibővített szakasza megkövetelte, illetve technológiailag lehetővé tette az összekapcsolódásukat. A tőkés világrendszer kiterjedése egy meghatározott történelmi korszakon túl már nem állt meg a kereskedelmi és pénzügyi területen, hanem egyre inkább szükségessé vált a katonai hatalom megszerzése (a 17. századi hegemóniaküzdelmekben).
 - 7 Arrighi ezt hívja „jelkrízisnek” (*signal crisis*).
 - 8 Az Egyesült Államok finanszírozásáról lásd bővebben: Robert Brenner: *The Economics of Global Turbulence*. New York: Verso, 2006.
 - 9 A témával behatóan foglalkozik: Robert Keohane: *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
 - 10 Paul Kennedy: *A XXI. század küszöbén*. Budapest: Napvilág, 1987.
 - 11 A részesedést Fareed Zakaria ma 20-25 százalékra becsüli, és szerinte az USA erre a szintre az 1970-es évektől, tehát az Arrighiék által leírt krízisidőszaktól kezdve süllyedt. Ugyanakkor érdekes, hogy Zakaria is nagy ciklusokból indul ki, s az elmúlt 500 évet három ilyen korszakra osztja: Nyugat-Európa felemelkedése; az USA 130 éves dominanciája (1880–2010); és végül az ázsiai felzárkózás. Ez utóbbit Zakaria a „*the rise of the rest*” korszakának nevezi. Fareed Zakaria: „The Future of American Power”. *Foreign Affairs*, Vol. 87. No. 3. (2008). 18–43.o.
 - 12 Zakaria szerint a tőkés felhalmozás pénzügyi és technológiai változásaihoz a gazdasági hatalmak közül az USA alkalmazkodott eddig a legtökéletesebben, hiszen az innovációintenzív iparágakra (például a nano- és biotechnológiára) sikerült a gazdaságát átszakosítania, miközben a hasonló fejlődési dinamizmusról a britek a 19. század végére már jelentősen lemaradtak a riválisoktól. Ráadásul – teszi hozzá – az USA demográfiai és katonai, sőt oktatási területen is megőrizte a vezető pozícióját valamennyi nagyhatalommal szemben.
 - 13 „Global Trends 2025: A Transformed World”. AICPA, <http://www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf>, 2008. november.
 - 14 Barry Posen: „Emerging Multipolarity: Why Should We Care?”. *Current History*, No. 11. (2009). 347–352. o.
 - 15 Kissinger az 1971-es kelet-pakisztáni (ma: Banglades) függetlenségi háború idején Pakisztánt támogatta.
 - 16 Samir Amin: *Empire of Chaos*. New York: Monthly Review Press, 1992.
 - 17 Charles Krauthammer: „The Unipolar Moment”. *Foreign Affairs*, No. 91. (1990).
 - 18 Huntington itt nem beszél a civilizációk összecsapásáról, pusztán az USA szerepének halványulásáról. Samuel Huntington: „The Lonely Superpower”. *Foreign Affairs*, No. 2. (1999).
 - 19 Leghíresebb talán a diplomáciatörténettel foglalkozó tankönyve, amelyet a magyar egyetemek nemzetközi kapcsolatok tanszékein is használnak. E tanulmányban a magyar nyelven legutóbb megjelent könyvét elemzem: Kissinger: *i. m.*
 - 20 Christopher Chase-Dunn – Salvatore Babones: *Global Social Change, Historical and Comparative Perspectives*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.
 - 21 Az amerikai GDP 20-40 százalékra becsüli Kína gazdaságát, ami egy főre vetítve alig érheti el a 10 százalékot.
 - 22 Krauthammer hangsúlyozza, hogy a brit diplomácia például sosem törekedett nyílt uralomra, helyette egy adott régió belső ügyeire az ottani hatalmi egyensúly fenntartásával tudott hatást gyakorolni. Charles Krauthammer: „The Unipolar Moment Revisited”. *The National Interest*, No. 4. (2003). 5–18.o.
 - 23 Stephen G. Brooks – William C. Wohlforth: „Reshaping the World Order”. *Foreign Affairs*, Vol. 88. No. 2. (2009). 49–63. o.

- 24 London és New York mellé egyre több kínai pénzügyi központ nő fel (Hongkongban vagy éppen Sanghajban). Bár katonailag valóban Amerika a domináns, a technológiai változások miatt a klasszikus háború jellege megváltozik, és olyan új kihívások jelentkeznek, amelyeket az USA a tradicionális kapacitásaival már nem képes megoldani. A kultúrában pedig Hollywood mellé felnőnek az új filmközpontok (például Bollywood). Haass szerint a pénzügyekben a dollár szerepe – a folyamatos és tartós értékvesztés miatt – egyértelműen háttérbe szorul, miközben egyre több új globális vagy regionális fizetőeszköz jelenik meg. Ezek egyike sem válik a belátható időn belül világvalutává, mindenesetre a dollárközpontú pénzügyi rendszert egy minőségében új rezsím fogja váltani. Richard N.
- Haass: „The Age of Nonpolarity, What Will Follow U.S. Dominance?”. *Foreign Affairs*, Vol. 87. No. 3. (2008). 44–56. o.
- 25 Mint a hegemon ciklusok kapcsán láttuk, a világrendszer-elmélet is fontos hangsúlyt fektet a termelést meghatározó technológiai változásokra. Lásd például: Samir Amin: *Unequal Development, an Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. New York: Monthly Review Press, 1976.
- 26 Haass szerint az USA függőségének a fokozódását és befolyási erejének halványulását csak az energiatürelenségre való törekvéssel lehet lassítani, de fontos a katonai és pénzügyi rezsimek megreformálása is.
- 27 Erik Gartzke: „Power Shuffle: Will the Coming Transition Be Peaceful?”. *Current History*, No. 11. (2009). 374–380. o.